

М-р Маријана Марковиќ
ИСППИ

Marijana Markovikj, MA
ISSPI

ПОВРЗАНОСТА НА МОРАЛНОТО РАСУДУВАЊЕ И ПОЛИТИЧКАТА ИДЕОЛОГИЈА

THE INTERRELATEDNESS OF MORAL REASONING AND POLITICAL IDEOLOGY

АПСТРАКТ

ABSTRACT

Ако моралноста е одговор на прашањето „Како треба да живееме“ на индивидуално (персонално) ниво, тогаш политичката идеологија треба да се разбере како одговор на истото прашање но, на општото-социјално ниво. Поаѓајќи од ова тврдење се претпоставува дека политичката идеологија, како облик на општествена свест, е тесно поврзана со моралното расудување. Со цел да се согледа поврзаноста помеѓу моралното расудување и политичката идеологија, во овој текст се презентирани неколку истражувања кои настојуваат да дадат одговор на прашањето „Дали постои поврзаност помеѓу моралното расудување и

If morality is the answer to “How we are supposed to live” at an individual (personal) level, then the political ideology is to be comprehended as a response to the same question but rather at a general social level. Starting from such a claim, it is assumed that the political ideology, as a form of social conscience is closely related to moral reasoning. For the purpose of perceiving the interrelatedness of moral reasoning and political ideology, hereby several researches are presented which tend to provide an answer to the issue of “existence of interrelatedness of moral reasoning and political ideology”. The summarized perceptions of the presented empirical researches,

политичката идеологија”. Сумарните согледувања на презентираниите емпириски истражувања, реализирани во различни држави упатуваат на заклучок дека, иако политичката идеологија и моралното расудување се различни варијабли, тие меѓу себе се индиректно поврзани преку варијаблата когнитивен развој. Ваквата поврзаност на појавите овозможува стимулирање развој на хуманите облици на општествено организирање преку стимулирање на моралниот развој.

Клучни зборови: морално расудување; политичка идеологија

realized in diverse countries point out to the conclusion that even though the political ideology and moral reasoning are different variables, they are interrelated by means of the variable cognitive development. Such interrelatedness enables stimulation of a development of the humane forms of social organization through stimulation of a moral development.

Key words: moral reasoning, political ideology

ВОВЕД

Текстот претставува преглед на податоците добиени од емпириските истражувања во кои се испитува поврзаноста на политичката идеологија и моралното расудување во различни општествено-политички системи. Презентираните согледувања добиени преку емпириските истражувања беа искористени при реализација на поголем и поопсежен труд од страна на авторот на овој труд, чија цел е емпириско испитување на поврзаноста на политичката идеологија и моралното расудување кај студентската популација во Република Македонија.

Текстот содржи поимно определување на термините „политичка идеологија”, „морал”, „моралност” и „морално расудување” и кус приказ на Колберговата теорија за морален развој, која е најчесто употребуван теоретски концепт за испитување на поврзаноста помеѓу моралното расудување и политичката идеологија. Потоа, текстот содржи емпириски податоци кои ја потврдуваат поврзаноста на обете појави како и оние кои истата не ја потврдуваат. На крај следат сумарни согледувања и практични решенија за посредно стимулирање на моралното расудување и политичката идеологија преку добро осмислени едукативни програми. Излезните решенија посочуваат дека стимулирањето на когнитивниот и моралниот развој се предуслови за градење на хумано ориентирана политичка идеологија.

1. ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА

Политичката идеологија како облик на високо структурирана општествена свесност ги одразува посакуваните, идеалните облици и начини на општествено уредување и функционирање. Согласно со посочената структура на појавата, недвосмислено се наметнува прашањето: “Во каков свет сакаме да живееме, и дали светот во кој сакаме да живееме се потпира врз столбовите на хуманистички приод кон човекот и природата”.

Општественото живеење е сложен систем на организирање и координирање на свеста и поведението на поединците, согласно со апстрактните потреби на мнозинството.

Општественото организирање претставува процес на усогласување на индивидуалните размислувања, емоции и поведенија, заради нивно полесно контролирање и управување.

Политичката идеологија како посебен облик на организирање на општествената свест, ги моделира идеите, верувањата и вредностите на поединците ставајќи ги во функција на општите, апстрактни интереси на една група. Според Susnjic (1993, стр 375): „Овие интереси се прикажуваат како интереси на мнозинството во општеството, за, така рационализирани, полесно да им бидат наметнати на другите општествени групи (класи) како нивен сопствен вредносен систем на општествена ориентација и акција”

Сите дефиниции за политичка идеологија, дури и оние кои не се пишувани од психолози, по својата природа се психолошки. Тие ја концептуализираат идеологијата како систем на верувања на индивидуата кој вообичаено се споделува со групата на идентификација. Овој систем го организира, мотивира и му дава значење на политичкото поведение. Секоја дефиниција на идеолошкиот вредносен систем во себе вклучува определен степен на когнитивна организација, афективни и мотивациски компоненти, како и капацитети за акција (Jost,2006).

2. МОРАЛ, МОРАЛНОСТ И МОРАЛНО РАСУДУВАЊЕ

2.1. Морал.

Во општествените науки, моралот е дефиниран на различни начини. Често, начинот на кој е дефиниран упатува на вредности, правила и акции кои се преферирани и прифатени од поголемиот број припадници на дадено општество. Ваквите дефиниции се преопширни и релативистички. Тие не прават разлика помеѓу моралните вредности и правила од социјалните конвенции, религиозните вредности или концептот за добар живот.

Во психологијата тешко се определува границата помеѓу етиката како филозофија и моралот како примена на моралните вредности, па понекогаш тие се преклопуваат. Според психолозите, моралот подразбира доблесен однос кон другите. Ваквиот однос влијае врз личносниот морален развој преку

примена на општоважечките мерки на однесување. Моралот е облик на човекова општествена свест. Тој е објективизиран преку општествената свест, системот на обичаи, навик и норми. Моралот претставува збир на напишани правила и обичаи кои ги утврдуваат меѓучовечките односи и воедно служат за просудување што е добро, а што е лошо.

Според Vukasović (1993), моралот е исклучиво човечка категорија која прогресивно се развивала и усовршувала во текот на историјата. Општествено-историската условеност на моралната свест резултира со присуство на морален релативизам, но истовремено се појавуваат и контурите на општочовечкиот морал и на моралните категории, односно се формираат заеднички трајни морални вредности. Покрај тоа што моралните сфаќања и односи се менуваат согласно со општествените промени, постојат општи морални вредности. Овие морални вредности се нарекуваат *основни категорији*. Тие се општочовечки и независни од средината, постојат независно од политичката идеологија и социјалните конвенции. Човекот е индивидуално и општествено битие. Тој се управува според личните интереси, но истовремено, како член на општеството мора да ги почитува и интересите на заедницата во која живее. Според тоа, човекот како човечко суштество има „двојна структура“, која се наоѓа во постојана противречност и конфликтност. Заради помирување на двојноста се појавува ургентна потреба за ускладување на индивидуалните со општествените тензии и интереси. Надминувањето на двојноста ја сочинува суштината на моралот. Тој е еден од темелните облици на ускладување, регулирање и разрешување на конфликтите во меѓучовечките односи, но и во самиот човек. Човекот се движи на границата на два света: помеѓу оние под себе и оние над себе. Тоа е границата или преминот помеѓу животинското и духовното (Vukasović, 1993).

Како збир на напишани правила и обичаи кои ги утврдуваат меѓучовечките односи и воедно служат за просудување што е добро, а што лошо, моралот е објективизиран преку општествената свест, системот на обичаи, навик и норми. Иако релативен и различен кај сите општествени групи и во сите историски периоди, тој сепак поседува централни и универзални вредности како што се: „добро“, „праведно“ и „исправно“. Како што може да се забележи, сите морални поими се однесуваат на „доброто“.

2.2. Моралноста.

Моралноста е процес на обликување и трансформирање на поединецот од биолошко во општествено битие. Според Vukasović (1993) овој процес не може да се објасни со потполна слобода на поединецот. Моралноста го ограничува поединецот, но воедно, покрај должности му осигурува одредени права и слободи. Напротив Vukasović кој истакнува дека моралноста се стекнува преку ограничување на слободата на личноста, Mitić (2001) истакнува дека моралноста ѝ е својствена само на слободната личност. Моралноста секогаш

подразбира доблесност и воспоставување интерперсонални релации кои го стимулираат индивидуалниот развој.

Моралноста, односно процесот на повнатрешнување на моралните принципи, започнува во оној момент кога луѓето ќе се решат на здружување и заемна зависност и организација. Животот во општеството бара единката да жртвува дел од својата самостојност заради воспоставување и одржување на заедничкото општествено уредување, и на крај, за доброто на целината, останува норма на човековото владеење.

Моралноста е процес на вреднување на сопствените и туѓите поведенија и нивно оценување и проценување преку исклучивите категории „добар” или „лош“.

Kohlberg (според Kuhmerker, 1991) дава појасна и попрецизна дефиниција за тоа што е моралност. Според него, моралноста е сложен процес кој покрај когниција, вклучува чувства и акции.

2.3. Морално расудување.

Моралното расудување е оној елемент кој на акцијата и’ го дава специфичниот морален квалитет. Моралното расудување се фокусира на нормативните судови, определувајќи што е задолжително или исправно да се направи. Нормативните судови се судови на вредности, а не дескриптивни судови или факти. Тие содржат универзални правила за правата, должностите и одговорностите.

Во когнитивно-развојната теорија, моралното расудување се определува како манифестација на внатрешните психолошки и когнитивно-развојни структури кои ги детерминираат акциите во ситуација кога постои конфликт помеѓу најмалку два морални принципа.

Од аспект на когнитивно-развојната перспектива, моралното расудување е примарно значајно како индикатор на когнитивната структура. Тоа го определува опсегот на индивидуалниот капацитет за изведување на ментални операции кои вклучуваат морални аргументи. Когнитивната способност е една од основните детерминанти на моралното расудување, а различната способност за морално расудување упатува на различни нивоа од когнитивниот развој.

Од аспект на социјалната комуникација, моралното расудување има примарно значење како форма на социјално однесување. Примената на посебен вид на морално расудување е детерминирана не само од способноста за генерализација, туку и од нејзините социјални цели. Овие цели можат да се однесуваат на модификација на поведението на другиот преку критицизам, убедување или проценување, но истовремено можат да бидат употребени и како експресија на социјалниот идентитет и политичката идеологија.

3. КОГНИТИВНО-СТРУКТУРАЛНА ТЕОРИЈА НА LAWRENCE KOHLBERG

Kohlberg (според Mirić, 2001) идентификувал шест стадиуми во развојот на моралното расудување. Секој стадиум претставува квалитативно различен начин на расудување, согласно со постигнатиот когнитивен развој. Според Kohlberg, моралното расудување се движи низ три нивоа и шест стадиуми. Првото ниво или предморално, го сочинуваат првите два стадиума: 1. послушност и ориентираност кон казна (послушност поради избегнување на казна) и 2. наивна егоистична ориентација (следење на правила кои се од личен интерес). Второто ниво или конвенционалното, го сочинуваат стадиумите три и четири: 3. „добро момче-добро девојче“ (однесување согласно со очекувањето на блиските) и 4. авторитет и одржување на ред (законот треба да се почитува, доброто е поврзано со општеството, групата или институцијата). Третото ниво или постконвенционалното ниво ги содржи стадиумите пет и шест: 5. општествен договор (свесност дека правилата се резултат на социјален договор); 6. индивидуален принцип (следење на сопствените етички принципи).

4. ОДНОСОТ ПОМЕЃУ ПОЛИТИЧКАТА ИДЕОЛОГИЈА И МОРАЛНОТО РАСУДУВАЊЕ

Односот помеѓу политичката идеологија и моралното расудување, многу често бил интерпретиран како продукт на влијанието на нивото на морален развој (согласно Колберговата теорија) врз индивидуалната политичка определба. Оние кои го достигнале конвенционалното ниво (стадиум 4 во контекст на Колберговите термини), би ја фаворизирале десницата, додека оние кои стигнале до постконвенционалното ниво (стадиум 5) своите политички преференции ги насочуваат кон лево. Овие релации важат доколку политичкиот естаблишмент е конзервативен. Во случај кога политичкиот естаблишмент е либерален или социјалистички, тогаш, би се очекувало истите морално да расудуваат од стадиум четири и да бидат насочени кон поддршка на политичкиот статус кво, независно од политичката идеологија.

Колберговата теорија не е прва теорија која утврдила поврзаност помеѓу когнитивниот развој и политичката идеологија. На различни начини, Adorno, Frenkel-Brunsvik, Ajzenk, Rokic и други, посочиле постоење на поврзаност помеѓу когнитивноста и политичката идеологија. Но, помеѓу Колберговата теорија и останатите, постои разлика во поимањето на когнитивноста. Разликите се гледаат во однос на развојното поимање на когницијата што е присутно кај Kohlberg, но не и кај другите посочени теоретичари. Ова тврдење има две важни импликации:

1. Бидејќи, во развојниот процес, конвенционалното ниво на морално расудување му претходи на постконвенционалното ниво, тогаш произлегува заклучокот дека првите политички ориентации се конзервативни; и

2. Бидејќи когнитивните промени се можни само во една насока, доколку и кога персоналниот морален развој ќе еволуира од конвенционален кон постконвенционален, тогаш персоналните политички аспекти се придвижуваат кон лево. Rest, Thoma, Navarez, Babeu ова го појасниле со следнава констатција: „Во специфична точка на развојот на моралното расудување постои промена во политичките ставови.” (според Emler, Stace, 1999, стр 457).

5. ЕМПИРИСКИ ИСТРАЖУВАЊА СПОРЕД КОИ ПОСТОИ ПОВРЗАНОСТ ПОМЕЃУ МОРАЛНОТО РАСУДУВАЊЕ И ПОЛИТИЧКАТА ИДЕОЛОГИЈА

Долготрајна амбиција на психолозите е да ги идентификуваат психолошките детерминанти на политичките преференции. Да утврдат што е тоа што ги тера луѓето да поддржуваат определена партија или да припаѓаат на определна политичка идеологија.

Во 70-тите години се појавил нов вид на психолошко објаснување кој произлегува од индивидуалните разлики во политичката ориентација, а е базиран на когнитивно-развојната теорија на Kohlberg. Централен предуслов во овие истражувања е дека лево-десно поддржувачите се разликуваат во однос на нивото на морално расудување. Така, либералите во споредба со конзервативците судат согласно со постконвенционалното ниво на морално расудување, додека конзервативците најчесто судат од ниво на конвенционален морал.

Истражувачите од областа на психологија на моралот и социјалната правда истражувале, дебатирали и при тоа утврдиле дека моралноста се однесува на три главни категории: „грижа”, „право” и „правда”.

Во САД се спроведени серија истражувања кои настојуваат да ја утврдат поврзаноста на моралното расудување со политичката идеологија.

Haidt и Graham (2006) ја испитувале разликата помеѓу моралното расудување кај либералите и конзервативците. Во ова истражување авторите настојувале да ја истакнат разликата помеѓу моралноста кај либералите и конзервативците во прилог на конзервативците. Нивниот модел е сочинет од пет поларитетни морални варијабли (грижа/повреда; фер однос/реципроцитет, авторитет/респект, пуританство/светост, интимна група/лојалност). Согласно со направениот модел, авторите посочиле дека конзервативците донесуваат морални одлуки употребувајќи ги сите пет морални варијабли, додека либералите користат само две варијабли (грижа/повреда, фер однос/реципроцитет)

Анализата на резултатите од спроведеното истражување била сумирана во три главни точки:

1. Човековата моралност ја сочинуваат повеќе домени отколку оние кои биле констатирани од Kohlberg и Gilligan (според Haidt и Graham, 2006). Kohlberg ја определил правдата како главен морален домен, а за Gilligan грижата претставува главен морален домен.

2. Либералниот морал е базиран на домените кои ги посочиле Kohlberg и Gilligan, а истиот, кај Haidt и Graham е определен од следниве две поларитетни варијабли: фер/реципроцитет и повреда/грижа.

3. Конзервативците својата моралност ја базираат врз сите пет домени според Haidt и Graham (грижа/повреда; фер однос/реципроцитет, авторитет/респект, пуританство/светост, интимна група/лојалност).

Haidt и Graham истражувањето го спровеле во САД и притоа посочиле дека гео-историските фактори доведуваат до појава на засилен конзервативизам кај етнички хомогените заедници, додека кај етнички хетерогените заедници доминира либералната политичка идеологија.

Naan (1968) го испитувал нивото на морално судење на учесниците на „Движењето за слободен говор“ (Free Movement Speech). Тој открил дека поголемиот дел од политички активните студенти донесувале суд врз основа на пост и на пред-конвенционално ниво на морално расудување, додека оние кои судеа врз основа на конвенционално ниво биле во малцинство. Овие податоци покажуваат дека оние кои судат од конвенционално ниво соодветствуваат на конзервативна политичка идеологија, каде главната тенденција е структурата на општеството да остане таква каква што е. Уште една студија на Naan (според Van Ijzendoorn, 1983) покажува дека испитаниците со порадикални политички ставови донесуваат суд врз основа на пост или на пре-конвенционално ниво на морално расудување. Fiskin (1973) нашол висока корелација помеѓу политичкиот конзервативизам и конвенционалниот морал. Sullivan (1972) покажал дека моралноста има позитивна линеарна поврзаност со прогресивноста во политичките ставови. Dobert (според Van Ijzendoorn, 1983) покажал дека пост-конвенционалната моралност има позитивна линеарна корелација со политичките ставови. Eisenberg-Berg (1979) утврдил позитивна корелација помеѓу прогресивноста кај политичките ставови и моралното резонирање кај женските испитаници, но не и кај машките. Isuimoto (според Van Ijzendoorn, 1983) открил дека конвенционалистите ја персонифицираат социјалната неправда, односно кај нив постои тенденција да ги обвинуваат индивидуите за политичко-социјалните проблеми.

Кај една студија спроведена од Van Ijzendoorn (1983) во Берлин била вклучена попрецизна операционализација на терминот политички ставови и поедноставно излегло дека, е да се покаже линеарна поврзаност помеѓу нивото на морално расудување и прогресивноста на политичките ставови. Од прегледот на посочените истражувања може да се заклучи, дека нивото на морално расудување е поврзано со политичката свесност: колку е повисоко нивото на морален развој толку се покритични адолесцентите во однос на социјалните прашања.

Во истражувањето на Emler и Stace (1999) биле споредени одговорите кои американските и британските студенти ги давале на различни морални дилеми. Нивните одговори најчесто кореспондирале на стадиумите 4 (Авторитети одржување на ред) или 5 (Општествен договор) дефинирани според

Kohlberg. Перцепцијата на политичките атрибути варираше постојано и значајно како функција од моралното резонирање. Добиените резултатите се интерпретирани како поддршка на поврзаноста на моралното расудување со политичката ориентација.

Овие податоци, заедно со оние на Emler, Renwick и Malone; Markoulis Reicher и Emler, (Emler, Stace, 1999) водат кон понатамошна поддршка на социо-комуникациската интерпретација на релацијата помеѓу моралното резонирање и политичката ориентација. Се покажало дека оние кои морално расудуваат врз основа на стадиум пет се политички активни, што може да води кон констатација дека достигнатиот стадиум пет од моралниот развој може да се земе предвид како предикција за политички активизам. Но, истовремено, нема докази дека политичкиот активизам сам по себе е фактор кој го стимулира моралниот развој (Naan, 1968).

Sparks и Durkin (според Emler, Stace, 1999) емпириски покажале дека некои луѓе би преферирале постконвенционални аргументи при залагањето за промени кои соодветствуваат на нивната политика, но истите преферирале аргументи кои соодветствуваат на конвенционалното ниво на морално расудување-кога сакале да се задржи позиција на статус кво кај определени политички сегменти.

На теоретско ниво постои потврда дека когнитивно-развојните теоретски варијабли се важни за политичката свесност, па така, формалните операции се неопходни за критичко мислење. Докажано е дека пост-конвенционалниот морал е неопходен услов за фундаментален критицизам на општествениот систем, кој е заснован врз принципи кои се релативно независни од кој било социјален систем.

Иако овие истражувања покажале поврзаност на политичката идеологија со моралното расудување, сепак, едноставната редукција на политиката на моралност е спротивна на емпирискиот материјал кој е добиен од други истражувања.

6. ЕМПИРИСКИ ИСТРАЖУВАЊА СПОРЕД КОИ НЕ ПОСТОИ ПОВРЗАНОСТ ПОМЕЃУ МОРАЛНОТО РАСУДУВАЊЕ И ПОЛИТИЧКАТА ИДЕОЛОГИЈА

Со цел да се испита, дали може да се предвиди видот на политичка идеологија, спроведено е истражување (Perkins, 2007) каде биле употребени четири скали: „Арлин тестот за формално расудување“ (Арлин test of Formal Reasoning), „Скалата за морален развој“ (Moral Developmental Scale), „Скалата за религиозна идеологија“ (Religious Ideology Scale), „Скалата за родителска лутина“ (Parental Anger Scale) и пол. Резултатите покажале дека политичката идеологија може да се предвиди преку варијаблите: пол, религиозност и формално резонирање, но не и преку нивото на морално расудување.

За да утврдат кои персонални детерминанти корелираат со моралното расудување, Matsuba i Walker (1998) ја испитувале поврзаноста на моралното расудување со его-функциите. Нивната студија покажала дека функцијата на егото да се справува со проблемите влијае позитивно врз моралниот развој, за разлика од примената на одбранбените механизми. Справувањето се карактеризира со ефективно разрешување на проблемите, отвореност за нови идеи, флексибилност, препознавање на ограниченоста и слабоста на сопственото размислување и слично.

Релацијата помеѓу моралното расудување и политичките ставови е испитувана на репрезентативен примерок од 2520 адолесценти и млади во Холандија (Raaijmakers, 2006). Оваа студија е повторена на втор селектиран примерок од 210 холандски студенти. Кај втората студија, моралното резонирање и политичките ставови биле корелирани со евалуација на 30 членови од Универзалната декларација за човекови права (УДЧП). Моралното расудување било мерено со „Тест кој ги дефинира аспектите“ (Defining Issues Test; Rest.1979). Политичките ставови биле мерени со мултиајтемска скала од Ликертов тип, која ги одразува културните и економските димензии на политичката идеологија. Општата морална мисла била идентификувана преку евалуација на 30 членови од УДЧП. Теоретски се претпоставува дека моралното расудување е когнитивна структура која управува со општата морална мисла.

Податоците од истражувањето покажале дека моралното расудување е различно од политичката идеологија, односно, дека двете појави немаат заеднички сегменти. Се покажало дека само мал дел од варијансата кај скоровите на морално расудување можат да бидат предвидени преку комбинирање на ефектите на политичките ставови.

Истражувањето покажало дека индивидуалната политичка идеологија претставува позиционираност кон две суштински вредности на политичката идеологија: еднаквост и слобода. Изгледа дека моралното расудување упатува на уште една димензија, а тоа е правдата. Ова истражување не идентификувало постоење на заеднички фактор кој е во основата на моралното расудување и политичките ставови.

Добиените емпириски податоци даваат можност да се тврди дека политичката идеологија има сопствена динамика на развој која може директно да биде стимулирана од специфични личносни аспекти, и индиректно преку стимулирање на когнитивниот и моралниот развој.

7. СУМАРНИ СОГЛЕДУВАЊА

Од добиените истражувачки податоци може да се заклучи, дека когнитивно-развојната варијабла „морално расудување“ не може да објасни повеќе од дел од варијансата на варијаблата „политичка идеологија“ Корелацијата се движи од 0.20 до 0.50, со исклучоци, во нагорна и во надолна линија. Со други зборови, тешко дека ќе се најдат случаи каде што повеќе од 25% од варијан-

сата на политичка идеологија се објаснуваат со морално расудување (според Van Ijzendoorn, 1983). Тоа значи дека политичките ставови не можат да бидат објаснувани само со морално резонирање, туку, Sarat (1975) согледал дека еден од факторите кој влијае врз развојот на политичкото расудување е самодовербата. Во берлинската студија, авторот Van Ijzendoorn (1983) покажал дека развојот на идентитетот, прикажан според Erikson, влијае врз политичките ставови кај адолесцентите. Merelman (според Van Ijzendoorn, 1983) утврдил дека психодинамските фактори, психосексуалниот развој, контролата на импулсите и емоционалната дистанца од нуклеарното семејство, заедно со когнитивните фактори, се тие кои ја обликуваат политичката идеологија.

8. ИЗЛЕЗНИ РЕШЕНИЈА

Добиените емпириски податоци покажаа дека моралноста и когницијата можат да постигнат „ceiling effect”, односно „ефект на максимален развој”. Пониското ниво на когнитивен и морален развој може да влијае врз поедноставување на сложеноста на политичкиот критицизам, односно, конкретно-операционалното и конвенционалното размислување може да го попречи развојот на критичките политички ставови. Преку стимулација на моралниот и когнитивниот развој може да се создадат неопходни услови за развој на политичката идеологија, која инаку без нив брзо би го достигнала својот лимит и нејзиниот понатамошен развој би бил спречен.

Истражувањата на Faust (1978) и Walker и Richards (според Van Ijzendoorn, 1983) покажале дека ваквиот ефект не е нереалистичен. Овие истражувачи утврдиле дека моралната едукација ја губи својата ефективност при попреченост на когнитивниот развој кој, пак, е услов за постигнување на повисоко ниво на морален развој. Faust открил дека учесниците кои морално расудуваат врз основа на стадиум три („добро момче-добро девојче” според Колберговата теорија) и нивниот ментален развој соодветствува на конкретно-операционално ниво, не биле во можност да ги следат развојните морални наставни програми. Од друга страна, оние кои биле на ниво на формална логика добиле многу од овие програми. Кај првата група немало резултати од програмата бидејќи групата не го имала постигнато максималниот когнитивен ефект.

Истиот ефект бил детектиран од Walker и Richards. Тие стимулирале морален развој преку едукативни програми и заклучиле, дека нема да се постигне премин во следно ниво на морален развој доколку не бидат постигнати когнитивните предуслови. Станува јасно дека моралноста и когницијата имаат иста релација како и политичката идеологија со когницијата. Па така, сличен „ceiling effect” може да се очекува и при примена на политички едукативни програми. Согласно со сознанието за дејствувањето на максималниот ефект, за да биде успешна политичката едукација, истата треба да содржи програми со кои ќе се стимулира когнитивниот и моралниот развој.

9. СТИМУЛИРАЊЕ НА МОРАЛНИОТ РАЗВОЈ КАКО УСЛОВ ЗА КРЕИРАЊЕ НА ХУМАНО-ОРИЕНТИРАНО ОПШТЕСТВО

Од презентираниите емпириски податоци во областа на политичката идеологија, а во врска со моралното расудување, се поставува прашањето: Како добиените согледувања можат да се втемелат во политичката едукација?

Иако истражувањата покажаа релативно слаба поврзаност на појавите, што се објаснува со разликите во општествените услови на живеење, но и од употребените инструменти, сепак истражувачите се согласуваат, дека без постигнување на определно ниво на когнитивен и на морален развој, невозможен е развој на либерална идеологија.

Согласно со сознанијата дека моралното расудување нема директно влијание врз политичката идеологија, оптимализација на демократијата е возможна преку воведување на добро осмислени наставни програми во училиштата. Ваквите програми во себе би имале вклучено стимулирање на когнитивниот развој, но истовремено би влијаеле и врз стимулирање на капацитетите за донесување на морален суд и дејствување согласно со донесениот морален суд.

Еден од начините за развој на демократска свест е примена на методот „Дискусија за моралните дилеми“ (Lind, 1999). Овој метод се применува во училишни услови и го спроведуваат едуцирани наставници. Утврдено е дека овој метод е најефикасен кај учениците од петто одделение, до втора година средно образование. До сега овој метод не е употребен во Република Македонија, но пожелно е да се започне со негова експериментална примена.

Литература

- Eysenck, J.H. (1968) *The psychology of politics*. London: Routledge & Kegan Paul
- Eisenberg-Berg, N. (1979). *Relationship of prosocial moral reasoning to altruism, political liberalism, and intelligence*. *Developmental psychology*, 15: 87-89
- Emler, N. & Stace, K. (1999) *What does principled versus conventional moral reasoning convey to others about the politics and psychology of the reasoner?* *European Journal of Social Psychology*, 29, 455-468
- Faust, D. (1978). *Relationship between moral and Piagetian reasoning and the effectiveness of moral education*. *Developmental psychology*, 14: 435-436
- Haidt, J. & Graham, J. (2006) *When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize*. University of Virginia.
- Haan, N. (1968) *Moral reasoning of young adults: Political-social behavior, family background and personality correlates*. *Journal of Personality and social Psychology*
- Jost, J.T. (2006) *The End of the End of Ideology*. New York University. *American psychologist*, vol 61, No.7, 651-670,
- Kuhmerker, L. (1991) *The Kohlberg legacy for the helping professions*. Birmingham: R.E.P. Books
- Lind, G. (1999) *Moral dilemma discussion (goals, Time table, Activities)*. University of Konstanz, Germany
- Mirić, J. (2001). *Razvoj moralnog misljenja*. Beograd: NIGP Kalekom
- Perkins, J.E. (2007) *Political ideology as predicted by parental punishment, formal versus concrete reasoning, moral development*. Department of Psychology Northeastern State University.
- Sarat, A. (1975) *Reasoning in politics, the social, political and psychological bases of principled thought*. *American Journal of political science*, 19: 247-259
- Sullivan, E. and Quarter, J. (1972) *Psychological correlates of certain postconventional moral types: a perspective on hybrid types*. *Journal of Personality*, 40:149-161
- Van Ijzendoorn, M. H. (1983) *Moral and political education: A case for integration*. *International Journal of Political education*. 6, 25-41
- Vukasović, A. (1993). *Etika, moral, osobnost*. Zagreb: Skolska knjiga
- Šušnjić, Đ. (1993). *Ideologija. Enciklopedija političke kulture*. Beograd: Savremena administracija